

Verschraling tegengaan

na 65 jaar Statuut voor het Koninkrijk
Paul Comenencia, staatsraad van het Koninkrijk
Curaçao, 14 december 2019

Samenvatting:

Strekking van dit verhaal is dat Curaçao, gegeven de eigen realiteit en die van de wereld om ons heen, zijn zegeningen moet tellen, het Statuut, de Koninkrijksrelaties en de aansluiting bij de Europese Unie moet koesteren en deze de komende jaren veel meer moet benutten dan de afgelopen decennia het geval is geweest, wat de EU betreft niet zo zeer vanwege mogelijke subsidiegelden maar vooral als beschermend rechtsstatelijk kader.

Het succes van kleine landen is tegenwoordig sterk afhankelijk van hun bereidheid om te integreren en samenwerken met grotere verbanden. Van soevereine, van niets of niemand afhankelijke staten –als die al ooit hebben bestaan– is lang geen sprake meer. De keus is steeds vaker: meedoen aan een grensoverschrijdende rechtsorde en daarop (bescheiden) invloed uitoefenen of autonomie bewaken en (daardoor) steeds vaker overgeleverd zijn aan wat andere, meer invloedrijke, staten eenzijdig of gezamenlijk beslissen. De eilanden van de voormalige Nederlandse Antillen behoren nu tot de grensoverschrijdende rechtsorde van het Koninkrijk der Nederlanden met aansluiting bij de Europese Unie.

Uiteraard belet niets de eilanden zich toch af te scheiden van het Koninkrijk, als de bevolking daarvoor zou kiezen. Maar een dergelijke keus heeft voor de eilanden weinig zin als zij vervolgens toch verstrikt kunnen raken in een web van andere belangen. Bovendien blijft daadwerkelijke staatkundige onafhankelijkheid voor kwetsbare, kleinschalige samenlevingen als Aruba, Curaçao en Sint Maarten, hoe dan ook een project van zeer lange termijn zolang bestuur en parlement zelfs aan de meest basale taken zodanig hun handen vol hebben, dat zij aan grotere thema's niet toekomen. Thema's zoals de ontwikkeling, met deelname van alle geledingen in de maatschappij, van een breed gedragen, regeerperiode-overstijgende ontwikkelingsvisie.

In de tussentijd is het advies aan Curaçao om geen tijd te verliezen met heronderhandeling van de huidige rechtsorde maar te concentreren op betere benutting ervan. Het Statuut biedt de Caribische rijkdelen, ondanks de ingebouwde Nederlandse doorzettingsmacht, voldoende ruimte om, vanuit een eigen visie, een voorspoedige ontwikkeling na te streven, de beperkingen van extreme kleinschaligheid te overbruggen en effectief invloed uit te oefenen op de besluitvorming van het Koninkrijk en Europa. Deze ruimte is de afgelopen decennia helaas onvoldoende benut. Even succesvol als Curaçao is geweest met toeristische promotie in Nederland, zo laks is men geweest met relatiemanagement richting politiek Den Haag. Willen Curaçao en de andere Caribische rijkdelen voorkomen dat de Koninkrijksbanden, door gebrek aan aandacht, verder versralen en zij de komende jaren –onbewust– 'afdrijven' van de rest van het Koninkrijk, dan zullen zij zich veel actiever moeten interesseren voor de Koninkrijksrelaties.

Inleiding: andere tijden

Een lezing die ik afgelopen september in Den Haag gaf, had min of meer dezelfde titel als die van een andere spreker vandaag; ook ik begon de lezing toen met de vraag of het, na 65 jaar, voor het Statuut geen tijd was voor pensioen. Mijn antwoord was direct NEE, al zijn de tijden wel drastisch veranderd.

In deel 1 van hun boekwerk **Knellende Koninkrijksbanden** schreven Gert Oostindie en Inge Klinkers, jaren geleden, dat het Statuut voor het Koninkrijk niet alleen een opmerkelijk bewijs was van de Antilliaanse en Surinaamse aspiraties maar ook van de Nederlandse bereidheid daarop in te gaan.¹

Het Statuut was -voor alles- een politiek compromis dat de tijdgeest van toen goed weergaf: een tijd van zo ruim mogelijk toegeven aan voorheen gekoloniseerde gebieden, zonder alles uit handen te geven. Zoals de Nederlandse minister-president Drees het tijdens de slotconferentie in 1954 verwoordde: "Deelgenootschap in groter verband is niet anders mogelijk dan met opoffering van een deel van eigen zelfstandigheid. Door het Statuut te aanvaarden, geven niet alleen Suriname en de Nederlandse Antillen maar geeft ook Nederland een deel van eigen meesterschap prijs."²

¹ Oostindie en Klinkers, **Knellende Koninkrijksbanden** boek 1, p. 145

² Geciteerd uit 28 november 2019 bekeken RNW-filmfragment <https://youtu.be/1sO63pp28vA> over totstandkoming Statuut voor het Koninkrijk

Het zijn inmiddels andere tijden. Behalve dat op Curaçao van alles is gebeurd, zit ook de rest van de wereld vandaag een stuk ingewikkelder in elkaar dan toen, en zijn de eilanden, in tegenstelling tot vroeger, voor veel Nederlandse politici en ambtenaren een hoofdpijndossier waar ze niet graag aan beginnen.

Die hoofdpijn heeft veel te maken met onze verwaarlozing van de Koninkrijksrelaties en van de band met Nederland als grootste partner in het Koninkrijk. Even succesvol als Curaçao al jaren is met toeristische promotie in Nederland, zo laks is de politiek -uitzonderingen daargelaten- vooral de laatste jaren in het onderhouden van de verstandhouding met de collega's overzee, in het ontwikkelen en implementeren van een politieke marketingstrategie.

Ook Koninkrijksrelaties vergen onderhoud. En laat dat nou net iets zijn waar wij hier niet goed in zijn. Het nieuwe ziekenhuis zal hopelijk een uitzondering blijken maar de over het algemeen slonzige staat van onze publieke infrastructuur, ons collectief onvermogen om Curaçao schoon en netjes te houden en de vervelende gewoonte van velen in de Curaçaose overheid (wie de schoen past, trekke hem aan) om brieven en e-mailberichten laat of helemaal niet te beantwoorden, verraden hoe slecht wij doordrongen zijn van het belang van goed onderhoud, van eigendommen én van relaties.

In het gastcollege dat Thom de Graaf op 4 november aan de Universiteit van Curaçao zou hebben gehouden (ware het niet voor de grote stroomstoring die dag) betitelt hij het huidige Koninkrijk der Nederlanden als "**een kwetsbaar koninkrijk**". Onder andere zegt hij dat, al zal het Koninkrijk in de toekomst niet zomaar uiteen vallen, het ook geen vanzelfsprekend en rustig bezit is. Er zal hard moeten worden gewerkt om het Koninkrijk meer te laten zijn dan een formeel construct dat in de praktijk te vaak tot ongemak en onvrede leidt.³ En veel van dat harde werk, dames en heren, moet hier gebeuren.

Hetzelfde niet uitgesproken gastcollege citeert ook een constatering van de Raad van State uit 2003, dat voor alle landen geldt, ook voor Curaçao. Namelijk: dat de soevereine, van niets of niemand afhankelijke staat –als die al ooit heeft bestaan– er niet meer is. De keus is steeds vaker: meedoen aan een grensoverschrijdende rechtsorde en daarop (bescheiden) invloed uitoefenen of autonomie bewaken en (daardoor) steeds vaker overgeleverd zijn aan wat andere, meer invloedrijke, staten eenzijdig of gezamenlijk beslissen.⁴

Deze twee passages, over het Koninkrijk als allesbehalve vanzelfsprekend en over het belang van grotere verbanden boven insularisme, vormen de basis van de gedachten die ik u de komende minuten graag wil meegeven.

Complexe wereld:

Een paar jaar na de net aangehaalde constatering van de Raad van State uit 2003, schreef wijlen Mito Croes, in zijn proefschrift **De herdefiniëring van het Koninkrijk**, dat het "in deze globaliserende wereld" niet meer in de eerste plaats gaat om "de volkenrechtelijke verhoudingen tussen individuele soevereine landen. Er zijn nieuwe actoren, die vaak meer economische en politieke invloed hebben op de politieke en maatschappelijke processen. Er is een grensoverschrijdend krachtenspel tussen machtsblokken, individuele landen, grote transnationale ondernemingen, lobbygroepen, enz., die niet alleen het internationale panorama trachten te beïnvloeden, maar ook

³ aangehaald uit "65 jaar Statuut: een kwetsbaar Koninkrijk!", tekst van gastcollege vice-president van de Raad van State van het Koninkrijk, mr. Th.C. de Graaf, die zou zijn uitgesproken op de Universiteit van Curaçao, 4 november 2019

⁴ Blz. 8 van het 'Ten geleide' uit februari 2004 bij de publicatie van de op 9 september 2003 aan de rijksministerraad aangeboden voorlichting 'Verdieping of geleidelijk uiteengaan. De relaties binnen het Koninkrijk en met de Europese Unie.'

invloed willen hebben op besluitvorming door de constitutionele staatsorganen binnen het staatsverband.”⁵

We leven, kortom, in een complexe wereld, waarin overleving en succes van microstaatjes als Curaçao sterk afhankelijk zijn van de bereidheid om te integreren en samen te werken met grotere verbanden. Hoe kleiner het land, des te duurder en moeilijker het bestaan. Ruim 20 jaar geleden, merkte de toenmalige premier van Barbados, Owen Arthur hier al over op dat: *“the capacity to assure good government to meet the needs of our people is slowly but surely spiralling out of reach of most individual Caribbean states. As small open societies, we need to have a vigorous, active presence in the fora of decision making across the global society. [But] few of us individually can afford it.”*⁶

Gemiste kansen:

Dat de eerste decennia na 1954 weinig aandacht was voor een gezamenlijke toekomst van de landen in het Koninkrijk is begrijpelijk. Nederland, Suriname en de Nederlandse Antillen hadden -tot ergens in de jaren '70 van de 20ste eeuw- vooral dekolonisatie op de agenda. En in een dergelijk proces is afstand nemen van elkaar een veel logischer reflex dan het zoeken van meer toenadering. Politici van wat toen nog de Nederlandse Antillen was, hadden het druk met de opbouw van eigen land en bestuur terwijl Den Haag allang blij was dat het Koninkrijk was gered en dat het kon volstaan met ontwikkelingshulp en technische bijstand. Over besteding van de ontwikkelingsgelden (een verhaal op zich) en de technische bijstand werden niet teveel kritische vragen gesteld, laat staan serieuze pogingen ondernomen om de jonge regering en bestuurscolleges op de Antillen actief te coachen in kennisontwikkeling en opbouw van professioneel kader en competent bestuur. Teveel bemoeienis zou waarschijnlijk niet op prijs worden gesteld en men wilde vooral niet neokoloniaal overkomen.

Maar nu we al jaren weten dat meer afstand er voorlopig niet inzit, is het ook hoog tijd voor een andere benadering, willen we voorkomen dat de rijksdelen onbewust van elkaar afdrijven.

Een klein jaar na 10-10-10, nodigde Piet Hein Donner, als toenmalig minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, in een notitie, zowel Aruba als de nieuwe landen Curaçao en Sint Maarten uit om, en ik citeer, “samen te investeren in een Koninkrijk van “autonome landen die hun burgers de bescherming en mogelijkheden bieden om tot hun recht te komen... Geen eenheidsstaat of uniforme rechtsorde; geen verzorgingsstaat of ontwikkelingssamenwerking, maar een verband waarbinnen en waardoor economische mogelijkheden en welvaart geoptimaliseerd kunnen worden, sociale en culturele verscheidenheid tot hun recht komen, ieder kansen heeft en niemand van de honger omkomt. Een verband kortom dat jaloezie en bewondering kan opwekken bij landen in de regio die er geen deel van uitmaken.”⁷

Terwijl de Tweede Kamer er in de notitie nadrukkelijk op werd gewezen, dat een discussie over de zin van het bestaan en voortbestaan van het Koninkrijk “weinig zinvol” is, herinnerde Donner ook Aruba, Curaçao en Sint Maarten eraan, dat “het Koninkrijk vooral een toekomst heeft als ieder van de samenstellende delen er belang aan hecht.”⁸ De regering van Aruba heeft indertijd, als antwoord op de uitnodiging, zijn input geleverd maar van Curaçao en Sint Maarten is geen substantiële reactie ontvangen.

⁵ Croes, p. 367

⁶ Geciteerd uit Ryan, p. 314

⁷ Kamerstukken II 2010/2011, 32 500-IV, nr 50, Voorlichting Raad van State inzake een te ontwikkelen visie op het Koninkrijk

⁸ idem

Inmiddels heeft staatssecretaris (nu: minister) Knops in oktober, ter uitvoering van in de Tweede en Eerste Kamer aangenomen moties, de regeringen van Aruba, Curaçao en Sint Maarten een nieuwe uitnodiging gestuurd om, zoals hij dat uitlegt, “in gezamenlijk overleg tot een nadere invulling te komen van de verantwoordelijkheden van de landen afzonderlijk en van het Koninkrijk als geheel.”⁹

In zijn toelichtende brief aan premier Rhuggenaath, memoreert Knops de instelling door het Interparlementair Koninkrijksoverleg van een werkgroep Statuut, dat bevoegdheidsverdeling binnen het Koninkrijk hoog op de agenda heeft staan, in het bijzonder wat betreft het thema ‘aansprakelijkheid’.¹⁰ Een nieuwe kans dus voor de Caribische landen om actief en constructief mee te denken over de toekomst van de Koninkrijksrelaties.

Hoe daarmee om te gaan? Met alle ideeën die ik ook zou kunnen bedenken om de machtsverhoudingen binnen het Koninkrijk meer in evenwicht te brengen, is aanpassing van het Statuut niet het eerste dat ik zou adviseren, althans niet met het doel om er meer autonomie uit te halen. Diezelfde minister Knops, die uitnodigt tot evaluatie van het Statuut, waarschuwde namelijk, tijdens een bijeenkomst van het Genootschap Nederland-Aruba, op 4 september in Den Haag, dat aandringen op onderhandeling van een nieuw Koninkrijksstatuut gelijk staat aan het openen van een doos van Pandora, een waarschuwing die ik zelf in een eerdere hoedanigheid ook al heb geuit. Want het laat zich raden dat de fameuze doos van Pandora, ook in onze tijd, verrassingen zal prijsgeven waar de bevolking van de Caribische landen waarschijnlijk niet op zit te wachten en hun bestuurders en parlementariërs niet op berekend zijn.

Wat dan wel?

Aandachtige lezers van het Statuut moet het zijn opgevallen dat, afgezien van de ingebouwde doorzettingsmacht van Den Haag, het Statuut de autonome landen ook voldoende mogelijkheden biedt voor actieve beïnvloeding van de Koninkrijksagenda en -besluitvorming. De Raad van State heeft, in de loop der jaren, verschillende concrete suggesties gedaan ter benutting van deze mogelijkheden. Omwille van de tijd noem ik er maar twee.

In een, op verzoek van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, opgestelde voorlichting van 5 september 2011, suggereerde de Raad, bijvoorbeeld, voor wat betreft het veel besproken democratisch deficit in het Koninkrijk, dat parlementariërs van Aruba, Curaçao en Sint Maarten vaker gebruik zouden kunnen maken van de Statutaire mogelijkheid om –in persoon of via videoconferencing- deel te nemen aan debatten van de Tweede Kamer over Koninkrijksaangelegenheden en daar vragen te stellen en amendementen in te dienen. Wat het videoconferencingedeelte betreft, hoeft alleen het Reglement van Orde van de Tweede Kamer te worden aangepast. Een paar weken terug heeft Statenlid Pauletta hier invulling aan gegeven door persoonlijk in de Tweede Kamer te gaan pleiten voor opname van Curaçao in het SOFA-verdrag met de Verenigde Staten. Haar optreden heeft, vanwege het uitzonderlijke karakter, het nieuws gehaald maar zou de gewoonste zaak van de wereld moeten zijn.

De algemene toelichting op het Statuut vermeldt onder meer:

“De landen hebben rekening met elkander te houden, elkander te helpen en te steunen, zo ideëel als materieel.” En, heel belangrijk: “Ook waar de rechtsband van het Koninkrijk geen werking heeft, is er plaats voor onderlinge samenwerking.”

⁹ Kamerbrief van 2 oktober 2019 van de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, kenmerk 2019-0000510045

¹⁰ Brief van de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties aan de Minister-President van Curaçao, kenmerk 2019-0000508368

De artikelen 36 tot en met 38 van het Statuut bieden, in dat verband, alle mogelijkheid voor overleg en voor het sluiten van onderlinge regelingen waarmee de landen, met behoud van ieders waardigheid, elkaar kunnen helpen problemen op te lossen. Het kan dan gaan om zaken als, bijvoorbeeld:

- verlichting van armoede en sociale achterstanden,
- verbetering van het decennialang door de lokale politiek verwaarloosde onderwijs (uitzonderingen daargelaten, natuurlijk),
- professionalisering van door politieke patronage verzwakte overheidsdiensten en toezichtsorganen (uitzonderingen daargelaten)
- en bijstand bij de oplossing van lokale of internationale vraagstukken die door de kleinschaligheid van onze landen een uitdaging vormen (premier Rhuggenaath was hier laatst, tijdens zijn toespraak voor de VBC, gelukkig ook heel duidelijk over).

Het Groeiakkoord dat Curaçao en Nederland zijn overeengekomen om het financieel-economisch beleid te versterken is één voorbeeld van onderlinge regelingen die Curaçao kan treffen met Nederland om, met Nederlandse en/of internationale expertise, zijn positie en ontwikkelingskansen als *'small island development state'* te versterken.

En behalve deze voorbeelden, de onderlinge regelingen en actievere deelname aan beraadslagingen in de Staten-Generaal, zijn er meer mogelijkheden voor betere benutting van het bestaande kader, die serieuze aandacht verdienen voordat men grijpt naar het ultimatum remedium van heronderhandeling van het Statuut.

Een recente vergelijking door de Rijksuniversiteit Groningen, van de rechtsorde van het Koninkrijk met die van Frankrijk, Denemarken en het Verenigd Koninkrijk, concludeert bovendien, dat het Statuut, wat betreft de mate van verleende autonomie en als boven de Nederlandse grondwet staande constitutie, veel verder gaat dan wat de Britten, Denen en Fransen met en voor hun overzeese gebiedsdelen hebben geregeld. Meer autonomie dan in 1954 afgesproken, zou, volgens de onderzoekers, min of meer het einde van het huidige Koninkrijk der Nederlanden betekenen. De grenzen van autonomie zijn voor de Caribische landen namelijk al bereikt, zei de co-auteur van het onderzoeksrapport Gerhard Hoogers tijdens de Curaçaose herdenking van 10-10-10 in Den Haag.¹¹

Vooruitblik: verschraling van de Koninkrijksbanden tegengaan

Uiteraard belet niets Curaçao of de andere eilanden van de voormalige Nederlandse Antillen om vandaag nog uit het Koninkrijk der Nederlanden te stappen, als de bevolking daarvoor zou kiezen. Maar, afgezien dat dit tot nu toe op onze eilanden niet de voorkeur lijkt te hebben, mogen wij -indachtig de eerder aangehaalde constatering van Mito Croes en Owen Arthur- ons ook afvragen wat voor zin het voor de eilanden heeft om zich af te scheiden van het Koninkrijk als de kans groot is dat zij vervolgens toch verstrikt raken in een web van andere belangen. Trouwens, staatkundige onafhankelijkheid blijft voor kwetsbare, kleinschalige samenlevingen als Aruba, Curaçao en Sint Maarten, hoe dan ook een project van zeer lange termijn zolang politieke volwassenheid en competent bestuur nog niet echt de norm zijn en zolang bestuur en parlement zelfs aan de meest basale taken zodanig hun handen vol hebben, dat ze aan grotere thema's niet toekomen; thema's als de ontwikkeling, met participatie van alle geledingen in de maatschappij, van een breed gedragen, kabinetsperiode-overstijgende visie over waar de Curaçaose bevolking -Koninkrijk of niet- met het land heen wil. En dan heb ik het nog niet gehad over maatschappelijk middenveld en nieuwsmedia, die ook een verantwoordelijkheid hebben in het democratisch bestel.

Studenten dekolonisatieleer zal het interesseren dat de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties in 1960 al vaststelde, dat staatkundige onafhankelijkheid in letterlijke zin

¹¹ Opmerking prof. Hoogers tijdens vragenronde volgend op zijn lezing getiteld 'Curacao en het Koninkrijk negen jaar later: zijn er elders betere leerlingen?', te theater De Vaillant, 10 oktober 2019

niet de enige uitkomst van dekolonisatie hoeft te zijn. Er zijn meerdere internationaal aanvaarde wegen naar zelfredzaamheid. Om met Minister van Staat Jaime Saleh te spreken: “het gaat in de praktijk niet zozeer om de formele constitutionele status van een land/eiland, maar veel meer om de vraag op welke wijze in de praktijk invulling wordt gegeven aan die status... Daar gaat het primair om”¹².

Mede ook in het licht van niet meer officieel uitgesproken maar nog altijd latente Venezolaanse pretenties ten aanzien van de ABC-eilanden, zou de uitdaging voor de Caribische rijkdelen voornamelijk dan ook moeten zijn om, profiterend van het beschermende rechtsstatelijke kader van het Koninkrijk der Nederlanden en de Europese Unie, te werken aan vergroting van de eigen zelfredzaamheid, op basis van een eigen, breed gedragen en regeerperiodeoverstijgende visie.

Geopolitiek slim denkende Caribische rijkdelen en een meer inclusief en strategisch denkend Nederland doen er, onder de omstandigheden, goed aan samen te concluderen dat onze gemeenschappelijke toekomst voorlopig het best gediend is met een hecht Koninkrijksverband, met wortels in zowel Europa als het Caribisch Gebied. De stabiliteit en rechtszekerheid op onze eilanden is ermee gediend, de bestuurlijke vrijheid wordt er niet minder door –Curaçao blijft zelf verantwoordelijk voor alle interne aangelegenheden- en waar de verantwoordelijkheden gedeeld worden, zoals de buitenlandse betrekkingen, defensie en de rechtspraak, wordt ook de rekening gedeeld, volgens een voor de lokale belastingbetaler niet onvoordelige formule. En Nederland, op het wereldtoneel hoe dan ook een kleine speler, kan zich, mede door zijn aanwezigheid zowel in Europa als op het westelijk halfrond, blijven profileren als een geopolitiek relevante partner in de internationale verhoudingen.

Het Statuut voor het Koninkrijk heeft meer potentieel in zich dan alleen als stok om elkaar mee te slaan of de maat te nemen. Het biedt, zoals gezegd, voldoende aanknopingspunten om een actievere rol te spelen in de besluitvorming op Koninkrijksniveau, zolang men maar uitgaat van een positieve, ruimdenkende interpretatie van het Statuut en van de Koninkrijksbanden. En dat houdt in: actief meedoen. Alleen door actief mee te doen en mee te denken kan Curaçao bereiken dat zijn stem voldoende meetelt, en wel zodanig dat beleidsmakers in Den Haag, in hun afwegingen, steeds vanzelfsprekender ook de Curaçaose en de bredere Caribische dimensie van de Koninkrijksbelangen betrekken. In dit verband dient niet uit het oog te worden verloren dat, zoals Van Rijn in zijn nieuwe boek schrijft, de belangen van Koninkrijkspartner Nederland steeds verder met de rest van de Europese Unie verstrengeld zijn geraakt. Op veel gebieden is Nederland niet zelfstandig meer, reden te meer voor de Caribische landen om zich ook in het EU-dossier veel actiever op te stellen dan voorheen (waarover graag meer bij een volgende gelegenheid).

Dus, nee, de verantwoordelijkheid voor het succes van het Koninkrijk ligt niet alleen aan deze kant van de oceaan. Van Den Haag mag worden verwacht dat het, als Koninkrijksregering, die rol waarmaakt door, in de ware geest van het Koninkrijk, de Caribische rijkdelen actief en voldoende te betrekken bij de behandeling van aangelegenheden van het Koninkrijk, en tijd en ruimte te gunnen om adequaat in te spelen op en mee te bewegen met mondiale ontwikkelingen waar het Koninkrijk bij betrokken is. Maar als Curaçao en de andere eilanden inderdaad het nut zien van deelgenootschap in het grotere verband van het Koninkrijk en Europa, hebben zij wel het grootste belang bij het tegengaan van verdere verschraling van de Koninkrijksbanden en bij het voorkomen dat wij als partners in het Koninkrijk onbewust, ongewild van elkaar afdrijven. Legio kansen om belangrijke opgaven in Koninkrijksverband op te pakken, zijn de afgelopen 65 jaar onbenut gelaten. Oud-staatsraad Gilbert Wawoe beschreef de geschiedenis van het Statuut 15 jaar geleden als “een kroniek van kansen en gemiste kansen”. Maar gelukkig is er nog tijd. Laten wij die goed benutten.

¹² Saleh, 22 juni 2017

Geraadpleegde bronnen:

Bovend'Eert, P.P.T., Broeksteeg, J.W.L., Bunschoten, D.E., Fleuren, J.W.A. en Hoogers, H.G.: **Grondwet en Statuut, tekst en commentaar, 5^e druk**. Wolters Kluwer (Deventer, 2018)

Croes, A.G.: **De herdefiniëring van het Koninkrijk**, proefschrift. Wolf Legal Publishers (Nijmegen, 2006)

De Graaf, Th.C.: ***“65 jaar Statuut: een kwetsbaar Koninkrijk!”***, tekst van gastcollege vice-president van de Raad van State van het Koninkrijk, mr. Th.C. de Graaf, die zou zijn uitgesproken op de Universiteit van Curaçao, 4 november 2019

Donner, J.P.H.: ***“De toekomst van het Koninkrijk”***, brief van 15 juli 2011 van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 2010-2011, 32 850 nr. 1

Drees, W.: verklaring tijdens slot-RTC over Statuut voor het Koninkrijk. Fragment uit RNW-reportage <https://youtu.be/1sO63pp28vA>

Hoogers, H.G en Karapetian, G.: **Het Koninkrijk tegen het licht, rechtsvergelijkend onderzoek in opdracht van de Tweede Kamer der Staten-Generaal naar de staatsrechtelijke overzeese verhoudingen in het Koninkrijk der Nederlanden, de Franse Republiek, het Koninkrijk Denemarken en het Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië en Noord-Ierland**. Rijksuniversiteit Groningen (Groningen, april 2019)

Oostindie, Gert en Klinkers, Inge: **Knellende Koninkrijksbanden: het Nederlandse dekolonisatiebeleid in de Caraïben 1940-2000, deel I t/m III**. Amsterdam University Press (Amsterdam, 2001)

Raad van State: **Verdieping of geleidelijk uiteengaan? De relaties binnen het Koninkrijk en met de Europese Unie**. Raad van State (Den Haag, 2004)

Reinders, Alex: **Politieke geschiedenis van de Nederlandse Antillen en Aruba 1950-1993**. Walburg Pers (Zutphen, 1993)

Ryan, Selwyn: **Winner takes all: the Westminster experience in the Anglophone Caribbean**. The University of the West Indies (St. Augustine, 1999)

Saleh, J.M.: ***“Meerwaarde van het Koninkrijk en hoe hieraan meer concrete invulling geven”***, lezing op symposium Samen verder in het Koninkrijk. Curaçao, 22 juni 2017

Saleh, J.M.: ***“Nieuwe impulsen voor meer samenwerking en gemeenschappelijkheid in de koninkrijksrelaties”***, inleiding bij gelegenheid van het 10-jarig bestaan van het Genootschap Nederland-Aruba, Den Haag, 2 november 2007. Verschenen in Saleh, J.M.: **Koninkrijksgemeenschap in verscheidenheid**. Carib Publishing (Curaçao, 2014)

Tjeenk Willink, Herman: **Groter denken kleiner doen, een oproep**. Uitgeverij Prometheus (Amsterdam, 2018)

Van Rijn, prof. dr. Arjen: **Handboek Caribisch Staatsrecht**. Boom juridisch (Den Haag, 2019)

P.R.J. (Paul) Comenencia, MA is -sinds 2018- staatsraad van het Koninkrijk. Voorheen was hij, onder meer, consul-generaal van het Koninkrijk der Nederlanden te Rio de Janeiro, gevolmachtigde minister van de Nederlandse Antillen en directeur van de Kamer van Koophandel Curaçao. Hij heeft ook gewerkt als communicatie-adviseur en als redacteur en correspondent voor de lokale nieuwsmidia Amigoe, Curom/Z-86 en Radio Hoyer en voor het persbureau REUTERS. Naast zijn werk bij de Raad van State is hij in Nederland onbezoldigd voorzitter van de Stichting WeConnect en (eveneens onbezoldigd) vicevoorzitter van de Stichting MoWIC. Hij studeerde Communicatiewetenschap aan de Universidad de Puerto Rico te San Juan en The American University te Washington D.C. en volgde aan de Michigan Business School te Ann Arbor een leergang hoger management voor bestuurders van grote bedrijven.